

*Д. С. Давидов,
к. е. н., доцент кафедри економічної теорії та економічних методів управління,
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків*

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ПЕРЕХОДІ ДО ПОСТЕКОНОМІЧНОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК НОВОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ

*D. S. Davydov,
PhD in Economics, associated professor of the Department of Economics,
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv*

FEATURES OF ACTUALIZATION OF CREATIVE ACTIVITY IN THE TRANSITION TO THE POSTECONOMIC SOCIETY AS A NEW STAGE OF DEVELOPMENT

У статті проаналізовані головні тенденції сучасного господарського розвитку, серед яких ведучу роль грає актуалізація творчості. Проаналізовані ключові риси творчості, на відміну від поняття «праці» в узькому розумінні. Показана важлива роль саме «творчого», а не «обслуговуючого» класу в сучасному господарському розвитку. Розглянутий вплив нового типу людської діяльності на господарські трансформації, пов'язані з переходом до постеконічного суспільства. Виділені найважливіші характеристики та умови формування постеконічного суспільства, основою яких являється творчість. Розглянуте питання зменшення значущості ринкових відносин, трансформація відносин власності, вартості і експлуатації при актуалізації творчої складової діяльності. Метою статті є аналіз ключових закономірностей при актуалізації творчої діяльності в процесі формуванні першого етапу постеконічного суспільства. Результати роботи можуть бути застосовані для вдосконалення методології дослідження сучасних тенденцій і протиріч глобального господарства.

The article analyzes the main trends of modern economic development, among which the leading role is played the actualization of creativity. The key features of the creativity, as opposed to the concept of "work" in the narrow sense are analyzed. Shown important role is "creative" and not "service" class in modern economic development. The effect of a new type of human activity on the economic transformation of the transition to post-economic society is considered. The most important characteristics and conditions of the post-economic society, which are based on creativity, are opened. The issues of reducing the importance of market relations, transformation of property relations, value and exploitation in the process of actualization of the creative component are considered. The article is an analysis of key patterns in the actualization of creative activity in the formation of the first phase posteconomic society. The results can be applied to improve the methodology of the study of current trends and contradictions of the global economy.

Ключові слова: *творча діяльність, духовне виробництво, цінності, постеконічне суспільство, творчий клас, ринкові відносини.*

Keywords: *creativity, spiritual production, values, posteconomic society, the creative class, market relations.*

Постановка проблеми. В останні десятиріччя глобальна господарська система зазнає кардинальних трансформацій які зачіпають її основи. Одним з результатів даних трансформацій є становлення стійкої

тенденції формування творчої активності як домінуючого виду діяльності в передових країнах. Осмислення суті даної тенденції у процесі становлення постеконімічного суспільства є важливим питанням для цілісного розгляду господарських змін, що відбуваються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні ідеї становлення творчої активності, як домінуючого виду діяльності при формуванні перших елементів постеконімічного суспільства, розглянуті в роботах та Гальчинського А.С., Іноземцева В.Л., Бузгалін А.В., Задорожного Г.В., Флориди Р та інших дослідників.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз ключових закономірностей при актуалізації творчої діяльності в процесі формуванні першого етапу постеконімічного суспільства.

Виклад основного матеріалу. На початку ХХІ століття господарська система вступила в новий етап свого існування. Вона зазнає величезних якісних змін, які мають місце у всіх сферах життєдіяльності.

По-перше, тенденція глобалізації перетворилася у всеосяжний процес розвитку світової господарської системи, що зачіпає всі країни. По-друге, починає формуватися економіка знань, де визначальними ресурсами розвитку стають знання та інтелект. В. М. Геєць пише, що «економіка знань пов'язана з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, які охоплюють практично всі сфери людської діяльності і завдяки яким відбувається включення людей в процес формування і використання нових знань як ресурсу розвитку на відміну від домінуючих раніше ресурсів землі, капіталу і корисних копалин та масовості буденного знання, з широким використанням можливостей наукового, культурного і духовного взаємозбагачення» [1, с. 631].

При аналізі цих питань основна змістовна характеристика трансформацій пов'язана зі зміною процесів в середині людини, як господарюючого суб'єкта. Як слушно зазначає А. Гальчинський: «Не глобальний (насамперед економічний) розвиток глобалізує особистість, а навпаки – енергія самозбагачення особистості породжує енергію глобалізаційного процесу» [2, с. 320]. Тому, незважаючи на всі негативні аспекти глобалізації, можна впевнено стверджувати, що «не людина пристосовується до глобального, а глобальне в суспільстві та економіці відбиває зростаючий потенціал саморозвитку людини» [2, с. 320]. Така позиція веде до зовсім іншого розуміння глобалізації, розглядаючи її крізь призму людини, актуалізації його духовної сфери та творчої діяльності, і необхідності реалізації імперативу виживання за допомогою внутрішніх змін у людині.

У зв'язку з перенесенням уваги на людину при аналізі проблем глобальних трансформацій постає два важливі питання, пов'язані з актуалізацією творчої складової в економіці знань, а також зміною характеру виробництва (початок переходу до постеконімічного суспільства). Крізь їх призму, а також з урахуванням індивідуалізації людини та її діяльності, а не тільки їхньої уніфікації, слушно розглянути сучасні глобальні трансформації.

У результаті формування перших елементів постіндустріальної цивілізації, де пануючими поступово стають трансринкові або метаекономічні відносини, з'являється новий вид людської активності, який не може бути пояснений за допомогою класичного поняття праці.

На думку В. Л. Іноземцева, працю у вузькому сенсі слова можна визначити як «свідому і доцільну фізичну чи розумову діяльність, яка є реакцією людини на зовнішнє середовище і служить задоволенню її фізіологічних і соціальних потреб, відмінних від потреби в самовдосконаленні власної особистості» [3, с. 219]. Як стверджує відомий дослідник: «Праця, породжена матеріальними потребами, що виступає засобом їх задоволення, відрізняється, по-перше, тим, що мета діяльності винесена назовні кожного суб'єкта як речовина природи, яку він повинен використовувати для задоволення своїх потреб, і, таким чином, виявляється суто зовнішньою по відношенню до людини, по-друге, діяльність такого роду припускає усвідомлення людиною самого себе як істоти, що протистоїть решті світу, а не є його складовою частиною, і з цього моменту освоєння природи стає вже не формою прояву життєдіяльності біологічної істоти, а усвідомленою орудійною діяльністю, здійснюваною під впливом матеріальної необхідності» [3, с. 220].

Проте з кінця ХХ століття спостерігається наступна глобальна господарча трансформація: на зміну панування праці приходить творчість. Творчість являє собою більш високий рівень господарської активності людини.

Творчість передбачає відсутність рутини і стандартності. У такому випадку конвеєрний принцип, що лежить в основі виробництва масових, стандартизованих товарів, властивий індустріальній системі, не діє. У сучасному високотехнологічному суспільстві велика частина рутинної праці передається машинам, вивільняючи час і активність для творчої діяльності. Видається, що і далі ця тенденція продовжиться. Водночас творчості, на відміну від праці, притаманні такі характеристики, як свобода (що виходить за рамки її формального розуміння), надраціональний, головним чином неринковий характер. Поступово розмивається межа між суспільно необхідним і вільним часом, відбувається їх переплетення при реалізації творчих здібностей.

Величезні зміни відбуваються і в мотивації. Вона стає переважно нееконімічною, не зумовленою виключно зовнішніми стимулами. Відбувається перехід від «домінування зовнішніх спонукальних стимулів діяльності до мотивів переважно внутрішніх» [4, с. 103]. Формується парадоксальна ситуація, в якій «люди, що віддають перевагу нематеріальним цінностям, все частіше стають лідерами в сфері бізнесу й виробництва, політики та культури» [5, с. 196]. Між тим, поряд з такими найважливішими передумовами актуалізації творчої діяльності, як високий рівень життя, освіти, соціального забезпечення, все більш важливою стає нова система цінностей, що представляє змістовний аспект постеконімічної мотивації. В цьому випадку ціннісній складовій належить ключова роль. При цьому потрібно пам'ятати, що така система цінностей не зрозуміла з точки зору

традиційної економічної методології, що бере за основу економічну людину, яка володіє виключно економічними мотивами. На думку лауреата нобелівської премії Фрідріха фон Хайєка, «Кінцеві цілі діяльності розумних істот завжди лежать поза економічною сферою. Строго кажучи, не існує жодних «економічних мотивів», бо економіка – це лише сукупність чинників, що впливають на наше просування до інших цілей. А те, що називається «економічними мотивами», у буденній мові означає лише прагнення до отримання потенційних можливостей, засобів для досягнення інших цілей» [6, с. 121].

Важливість розгляду глобалізації крізь призму творчої активності також визначається тим, що «характер постіндустріальної господарської системи як такої виявляється залежним від потреби людини в самореалізації – як у виробництві, так і в споживанні. В сучасних умовах соціальний розвиток визначається якостями людини саме як творчої особистості – якостями, що не мали раніше прямого відношення до господарських закономірностей. Люди починають змінювати суспільство, змінюючи самих себе... Значення цієї трансформації важко переоцінити» [4, с. 104].

Зовні актуалізація творчої активності в процесі глобалізації виявляється у формуванні творчого або креативного класу. Як стверджує відомий американський дослідник Р. Флорида: «З формуванням креативного класу, що об'єднує 38 мільйонів представників (більше 30% робочої сили США), пов'язані глибокі і значні зміни в наших звичках і методах роботи, цінностях і прагненнях, а також у самій структурі нашого повсякденного життя» [7, с. 12]. Виділяючи креативний клас США на підставі професій, Р. Флорида стверджує, що він складається з ядра (близько третини креативного класу), в яке входять люди «зайняті в науковій і технічній сфері, архітектурі, дизайні, освіті, мистецтві, музиці та індустрії розваг, чия економічна функція полягає у створенні нових ідей, нових технологій і нового креативного змісту» [7, с. 23]. Фахівці, зайняті в праві, охороні здоров'я, бізнесі і подібних сферах становлять оболонку даного класу.

У той же час, поділ видів діяльності на творчі й нетворчі, виходячи з роду і сфери діяльності, не видається правильним. Це пояснюється тим, що творчість – це переважно внутрішній процес. Тому творча активність відрізняється від не творчої не тим «що» робить індивід, а тим «як» він це робить. Вона може мати місце в будь-якій сфері господарської діяльності, в якій відсутній монотонність і сувора регламентація. В такому випадку внутрішня, духовно-психологічна складова є головною, порівняно з формами її виразу. Наприклад, якщо розглядати лише зовнішню сторону, то в сучасній трансринковій економіці, де трудова діяльність тісно переплетена з творчою, можна і не помітити різницю між ними. З цим пов'язана і проблема адекватності господарської методології, використовуваної для розгляду даних питань. Ця методологія заснована на принципах класичної науки і економізму, які не здатні побачити і розрізнити сутнісні, внутрішні процеси.

Незважаючи на всю свою обмеженість, дослідження Р. Флориди та інших учених показують явну тенденцію зростання творчої складової, яка набуває фундаментального значення. Творча складова людської діяльності є «основним економічним ресурсом майбутнього... при цьому треба пам'ятати, що креативність – це не доля обраних» [8, с. 95]. Це ж стверджує і Р. Флорида. У своєму дослідженні він розділив всю робочу силу на чотири класи: аграрний, робітничий, обслуговуючий і креативний.

Між тим, серед усього зайнятого населення творчий клас (в даному випадку мова йде про наявність постійних елементів творчої активності у цього виду населення, а не про творчість в її найбільш розвинених формах) посів друге місце після обслуговуючого за чисельністю, а за доходами на одного зайнятого він є лідером. Творчий клас випереджає за цим показником обслуговуючий клас у два рази. До того ж, якщо частка обслуговуючого класу в структурі робочої сили залишається стабільною протягом останніх десятиліть, а аграрного і робітничого знижується, то частка креативного класу значно зростає. На нашу думку, з цієї закономірності випливає важливий висновок про те, що сучасний етап глобалізації свідчить про входження глобального господарства в період розвиненого постіндустріального суспільства. Однією з його центральних характеристик і буде панування не обслуговуючого, а творчого класу.

У той же час методологія більшості дослідників постіндустріального суспільства заснована на розгляді сфери послуг як нової області, де зайнята більшість населення, не відбиває якісної сторони змін чи відбиває лише частково їх першу ступінь. Між тим, виділення творчого класу навіть на підставі формальних критеріїв, і підтверджує глобальну закономірність, пов'язану зі зміною панівного виду діяльності.

Таким чином, якщо «ще недавно можна було говорити про економіку як про економіку знань, інформаційну економіку, сьогодні ж мова йде про економіку креативну, що використовує досягнення економіки знань» [9, с. 112]. З цією позицією можна погодитися. До того ж збільшення творчого класу і особливо розширення поля його діяльності не означає зменшення виробництва матеріальних благ. Свого часу зменшення зайнятих людей в сільському господарстві і збільшення зайнятості в промисловості на початку розвитку індустріальної системи сприяло такому підвищенню продуктивності праці, яке дозволила одному зайнятому забезпечити продуктами харчування ще п'ятдесят осіб. Подібна, на перший погляд, парадоксальна ситуація спостерігається і в процесі становлення творчого класу, що підтверджується статистичною кореляцією між збільшенням швидкості інноваційного розвитку та збільшенням частки творчих професій та їхньої значимості. У сучасній економіці, заснованій на знаннях, єдиним реальним способом підвищення продуктивності і збільшення виробництва матеріальних благ на душу населення, є розширення поля діяльності творчих особистостей, а також поява елементів творчості в активності інших індивідів.

Підвищення значущості творчої діяльності є головною передумовою становлення постеконічного суспільства. «Постеконічне суспільство - це такий тип соціального устрою, де господарська діяльність

людини стає все більш інтенсивної та комплексною, проте не визначається більш його матеріальними інтересами, не визначається традиційною економічною доцільністю» [4, с. 197]. У даному суспільстві в тій чи іншій формі ще долаються деякі характеристики економічної епохи: експлуатація, приватна власність і ринковий характер господарських зв'язків.

Однак, на думку В. Л. Іноземцева: «Постекономічна трансформація не може призвести до відмови суспільства від відчуження і перерозподілу благ. Але оскільки головним мотивом творчості - основного виду діяльності в постеконічному стані - виступає не примноження людиною свого матеріального багатства, а прагнення особистості до самовдосконалення й самовираження в діяльності, можливість відчуження виробленого речового продукту не сприймається більш як несправедливість. Факт відчуження вже не суперечить основним інтересам особистості, і феномен експлуатації може бути подоланий на соціопсихологічному рівні» [4, с. 201]. Умовою подолання експлуатації в такій формі може бути досить високий рівень задоволення матеріальних потреб.

Подолання приватної власності як однієї з природних форм прояву економічного товариства відбувається шляхом становлення системи особистої власності, а не через усусупільнення виробництва. Особиста власність передбачає можливість індивідуального володіння усіма умовами виробництва. Основними ресурсами при формуванні постіндустріального суспільства виступають знання, вільний доступ до яких є умовою подальшого розвитку та поширення творчої діяльності. Але вони не вписуються в сучасні відносини власності, так як є неконкурентними, нематеріальними і вкрай мобільними. Слід погодитися, з А. І. Колганова, що «без вільного руху знань та інформації стає неможливим вихід на новий рівень соціального та економічного прогресу» [10, с. 11]. В умовах поки ще панівної капіталістичної системи, де провідною економічною силою виступає капітал, власність на знання дозволяє капіталу здобувати контроль над продуктами інтелектуальної праці. «Цей контроль використовується для того, щоб монополізувати використання нових знань капіталом, не допустити конкурентів до застосування цих нових знань у виробництві. Частка капіталу це, зрозуміло, виступає умовою отримання ренти з контрольованих ним інтелектуальних продуктів, але різко обмежує рамки залучення результатів творчої активності людей в розвиток і вдосконалення виробництва» [10, с. 14]. Приватна власність на знання, продукти творчої діяльності, виступає одним з найважливіших перешкод на шляху господарського розвитку, де актуалізується творча діяльність.

В постеконічному суспільстві об'єктивно все більшу роль починає грати загальна, індивідуалізована власність на знання. Економічні чи соціальні бар'єри не обмежують доступ до цієї власності, а тільки визначаються рівнем розвитку людини та її бажанням отримати до неї доступ. Таким чином, на зміну обмежених ресурсів приходить новий тип ресурсів, які втрачають свої якості обмеженості і стають загальними. Ними стають знання і загальні культурні цінності. «Вони можуть бути «споживатися» як завгодно широким колом осіб і впродовж скільки завгодно тривалого періоду часу» [11, с. 10].

Третя особливість економічного суспільства втілюється в його організації на основі принципів ринку. Постеконічних трансформація не заперечує обміну продуктами і діяльністю між людьми. Обмін за своєю природою становить сам зміст суспільного життя. Однак у міру насичення матеріальних потреб товари і послуги, придбані людиною, стають більше засобом вираження його особистої індивідуальності, ніж інструментом виживання. Тому, все більша кількість благ, в просторі співтворчості, що формується, характеризується суб'єктивною, або знаковою цінністю, не обумовлених за допомогою ринкового еквівалента. «Вартісні характеристики перестають бути основою мінових відносин і, отже, закони ринку, що визначали устрій економічного епохи, втрачають свою системоутворюючу роль» [4, с. 205].

Висновки з даного дослідження. В результаті даних трансформацій відбувається формування метаекономіки або трансринкової економіки, про яку вперше заговорив О. Тоффлер. Трансриночною він називає «цивілізацію, що залежить від ринку, але більше не поглинену потребою будувати, розширювати, розробляти та інтегрувати цю структуру. Цивілізацію, здатну поставити на порядок денний нові завдання, оскільки ринок вже побудований» [12, с. 463]; в ній обмін і ринок не відсутні, але заперечуються як визначальна структура суспільства. Економічні чи соціальні фактори більше не відіграють ключову роль, а є лише передумовами змін. «Базисом нової цивілізації стає духовна складова, пов'язана з внутрішнім розвитком людини і її свідомістю, яке раніше не здійснювало першочергового впливу на господарські закономірності» [13, с. 47]. Тому формування духовного виробництва як нової актуальної структури глобального господарства, заснованого на творчій діяльності, стає основною змістовною характеристикою постеконічного суспільства.

Література.

1. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / Валерій Михайлович Геєць; НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. – К., 2009. – 864 с.
2. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій [Текст] / Гальчинський А. С. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
3. Іноземцев В. Л. За пределами экономического общества: Научное издание [Текст] / Иноземцев В. Л. – М.: «Academia» - «Наука», 1998. – 640 с.
4. Іноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы [Текст] / Иноземцев В. Л. – М.: Логос, 2000. – 302 с.

5. Пономарев М. В. История стран Европы и Америки в Новейшее время [Текст] / Пономарев М. В. – М.: Проспект 2010. – 416 с.
6. Хайек Ф. А. Дорога к рабству [Текст] / Хайек Ф. А. пер. с англ. – М.: Новое издательство, 2005. – 264 с.
7. Флорида Р. Креативный класс: люди которые меняют будущее [Текст] / Флорида Р. пер. с англ. – М.: Классика-XXI, 2007. – 432 с.
8. Брыков А.А. Трудности перевода: что скрывается под термином «креативная экономика?» [Текст] / Брыков А.А. // Креативная экономика. – 2007. - № 4. – С. 91-96.
9. Клоудова Й. Влияние развития креативной экономики на экономически отсталые регионы [Текст] / Клоудова Й. // Журнал новой экономической ассоциации. – 2010. – № 5. – С. 110-125.
10. Колганов А.И. Собственность на знания как тормоз экономического развития [Текст] / Колганов А.И. // Альтернативы. – 2002. – № 1. – С. 3-21.
11. Бузгалин А.В. Частная собственность устарела [Текст] / Бузгалин А.В. // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 3. С. 5-19.
12. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Тоффлер Э. пер. с англ. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.
13. Духовно-культурні чинники соціоекономічної динаміки. Монографія молодих вчених / Під наук. ред. д. е. н., проф. Г.В. Задорожного, к. е. н., доц. О. І. Давидов. – Харків: Точка, 2013. – 266 с.

References.

1. Heiets V.M. (2009) *Suspil'stvo, derzhava, ekonomika: fenomenologhiia vzaiemodii ta rozvytu* [Society, state, economy: phenomenology of cooperation and development], Instytut ekonomiky ta prohnozuvuvannia NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine
2. Hal'chyns'kyi A.S. (2010), *Ekonomichna metodologhiia. Lohika onovlennia: Kurs leksij* [The economic methodology. Logic of update: Lectures], "ADEF-Ukraine", Kyiv, Ukraine
3. Inozemcev, V.L. (1998) *Za predelami jekonomicheskogo obshhestva: Nauchnoe izdanie* [Beyond economic society: scientific publication], «Academia» - «Nauka» Moscow, RU
4. Inozemcev, V.L. (2000), *Sovremennoe postindustrial'noe obshhestvo: priroda, protivorechija, perspektivy* [The modern post-industrial society: nature, contradictions, prospects], Logos, Moscow, RU
5. Ponomarev M.V. (2010) *Istorija stran Evropy i Ameriki v Novejshee vremja* [The history of countries in Europe and America in modern history], Prospekt, Moscow, RU
6. Hajek F.A. (2005) *Doroga k rabstvu* [Road to slavery], Novoe izdatel'stvo, Moscow, RU
7. Florida R. (2007) *Kreativnyj klass: ljudi kotorye menjajut budushhee* [Creative class: people who change the future], Klassika-XXI, Moscow, RU
8. Brykov A.A. (2007), "Difficulties of translation: what is behind the term "creative economy?", *Kreativnaja jekonomika*, Vol. 4, pp. 91-96.
9. Kloudova J. (2010), "The impact of the creative economy on the economically backward regions", *Zhurnal novej jekonomicheskoy asociacii*, Vol. 5, pp. 110-125.
10. Kolganov A.I. (2002), "Ownership of knowledge as a brake on economic development", *Al'ternativy*, Vol. 1, pp. 3-21.
11. Buzgalin A.V. (2010), "Private property is obsolete", *Visnyk Natsional'noi iurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, Vol. 3, pp. 5-19.
12. Toffler O. (1999) *Tret'ja volna* [third wave], AST, Moscow, RU
13. Zadorozhnyi H.V., Davydov O.I. (2013) *Dukhovno-kul'turni chynnyky sotsioekonomichnoi dynamiky. Monohrafiia molodykh vchenykh* [Spiritual and cultural factors of socioeconomic dynamics. Monograph of young scientists], Tochka, Kharkiv, Ukraine

Стаття надійшла до редакції 01.11.2015 р.